

Юрій ШЕРЕХ.

ГОЛОВНІ ПРАВИЛА
українського
правопису

«ПРОМІТЕЙ»

Юрій ШЕРЕХ

ГОЛОВНІ ПРАВИЛА
українського правопису

diasporiana.org.ua

Видавництво „ПРОМЕТЕЙ“.

1946.

ПЕРЕДМОВА

Українська школа на еміграції—та і вся українська еміграція—гостро потребує перевидання українського правопису.

Правила, що їх зведення подаємо тут, спираються, не запроваджуючи будь-яких змін, на так званий «Харківський» правопис, ухвалений до вжитку 1928 р., після того, як його докладно обговорила Всеукраїнська Правописна Конференція і зредагував один з найвидатніших і найавторитетніших українських мовознавців—Олекса Синявський, і на складений на основі цього правопису «Правописний словник» Г. Голоскевича (Видання сьоме, Харків—Київ, 1930). Правопис цей, опрацьований за участю вчених і громадськості як центральних і східних, так і західних українських земель, був і прийнятий усіма українськими землями. Можна думати, що деякі правила цього правопису потребували б перегляду й зміни, але в теперішніх умовах вважаємо будь-які зміни правопису за шкідливі й недоцільні.

Виходячи з цього, не подаємо тут тих (зрештою дуже незначних) змін, що були внесені в цей правопис Комісією під проводом проф. Ів. Зілинського у Кракові і що були прийняті в «Правописному словнику» за редакцією Олександра Панейка (Видання друге, Львів—1941). Ці зміни, законодавчо стверджені свого часу тільки для українців штучно утвореного «Генерал-Губернаторства».

ніколи не були прийняті ні на схід, ні на захід від кордонів «Генерал-Губернаторства». Тенер, коли «Генерал-Губернаторство» стало анахронізмом, нема жадних підстав плекати й ці льокально-запроваджені зміни, — незалежно від того, як розцінювати їх з наукового або педагогічного погляду. Остаточне прийняття чи відкинення цих змін — як і можливих інших — може належати компетенції тільки майбутньої Всеукраїнської Правописної Конференції, вільної в своїх дискусіях і ухвалах.

Розділ про вживання великих літер, якого не було в «Харківському» правописі, подаємо в скороченні з «Українського правопису», упорядкованого проф. Ів. Зілинським.

Ю. ШЕРЕХ.

I. УКРАЇНЬСЬКА АБЕТКА.

Українська абетка складається з 33 літер, що йдуть у такому порядку: Аа (а), Бб (бе), Вв (ве), Гг (ге), Гґ (ґе), Дд (де), Ее (е), Єє (йе), Жж (же), Зз (зе), Ии (и), Іі (і), Її (йі), Йй (йот), Кк (ка), Лл (ель), Мм (ем), Нн (ен), Оо (о), Пп (пе), Рр (ер), Сс (ес), Тт (те), Уу (у), Фф (еф), Хх (ха), Цц (це), Чч (че, або ча), Шш (ше, або ша), Щщ (шче, або шча), Юю (йу), Яя (йа), Ъь (знак м'якшення).

Апостроф (') до складу абетки не входить. Звуки **дз**, **дж** не мають окремої літери для свого позначення. Літери **щ** і **ї** завжди позначають два звуки: **шч** і **йі**. Літери **є**, **ю**, **я** на початку слова, а також у середині слова після голосної і після апострофа означають два звуки: **йе**, **йу**, **йа**, напр.: єдиний, юрба, яблуко, моє, мою, моя, п'є, п'ю, об'ява. В середині слова після приголосної ці літери означають відповідно **е**, **у**, **а** з пом'якшенням попереднього приголосного, напр.: синє, синю, сinya.

II. ПРАВОПИС ГОЛОСНИХ.

1. Правопис ненаголошених голосних.

А. е—и.

Ненаголошені звуки **е—и** зливаються в поправній українській вимові. Писати треба в таких випадках ту літеру, що відповідає етимології слова. Зокрема тут чинні такі правила:

1. В ненаголошеному становищі пишеться та сама літера, що в наголошеному, напр.: дивитися (бо: дивиться), ревти (бо: рев), степи (бо: степ), близький (бо: близько).

2. Коли при зміні слова звук може випадати, пишеться **е**, напр.: шабелька (бо: шабля), серпень (бо: серпневий).

3. Коли при зміні слова звук чергується з **і**, пишеться **е**, напр.: тече (бо: тік), несла (бо: ніс).

4. Одначе в сполученнях **ри**, **ли** після приголосної в відкритому складі **и** може чергуватися з **і**, напр.: гриміти — грім, дрижати — дріж. Головніші слова цього типу (де **и** історично постоєло з **ъ**, **ь**, незалежно від наголосу) такі: блискавка, блискуний, блищати (а також за

аналогією до них блиск), бриніти, глибокий, глитати, гримати, гриміти, дригати, дрижати, кривавий, криниця, кришити, стрижень, стриміти, тривати (порівн.: стривати = почекати і стрівати = зустрічати), тривога, христини, христити, хрищений, хрищення (але хрещатий, Хрещатик), чорнобривий. В інших випадках пишемо **ри**, **лв** чи **ре**, **ле** залежно від загальних поданих попереду правил, напр.: скрегоче (бо: скрегіт), клекоче (бо: клекіт).

5. Літеру **е** пишемо:

а) в повноголосній групі **ере**, а також у групі **еле**, напр.: перед, берег, шелест.

б) в приростках — див. ІУ А 5.

в) в наростках — див. ІУ Б 1, 3, 5, 7, 9.

г) в закінченнях **-еві**, **-ем** іменників мішаної й м'якої групи чоловічого й середнього роду в давальному, орудному, і місцевому відмінку однини, напр.: писареві, товаришем, полем; в закінченні **-єю** іменників мішаної й м'якої групи жіночого роду в орудному відмінку однини, напр.: мишею, скринєю; в закінченні **-ей** родового відмінка множини іменників жіночого роду на приголосний, напр.: ночей, якостей, — а також деяких інших іменників, а саме: гостей, коней, свиней, мишей, вошей, статей (поруч статтів), очей, плечей (поруч пліч), ушей (поруч вух), грошей, грудей, гусей, дверей, дітей, курей, людей, саней.

д) в закінченнях 2 і 3 особи однини і 1 і 2 особи множини форми теперішнього часу

дієслів І відміни, тоді як дієслова ІІ відміни мають тут **и**, напр.: полеш, полемо, — але ходиш, ходимо.

Поза цими випадками розв'язати сумнів, що писати: **е** чи **и** можна за допомогою словника, напр.: кишеня, леміш, левада, пиріг, тремтіти, велетень.

Б. о — у.

Ненаголошене **о** в поправній українській вимові подеколи може наближатися до **у**. Писати треба в таких випадках ту літеру, що відповідає етимології слова, за винятком слів: будяк, ворущити, ґуральня, мачуха, парубок, полум'я, яблуко, яблуня... Зокрема тут чинні такі правила.

1. В ненаголошеному становищі пишеться та сама літера, що в наголошеному, напр. одяг-ти, (бо: одяг), розуміти (бо: розум).

2. Коли при зміні слова звук може випадати, пишеться **о**, напр.: вікон (бо: вікно)

3. В повноголосних групах **оро**, **оло** пишеться **о**, напр.: корова, горox.

4. Про правопис наростка **-ова-**, **-ува-** див. ІУ Б 10.

В. о — а.

Ненаголошене **о** в поправній українській вимові ніколи не наближається до **а**, за винятком слів: багатий (і вивідні), багатир, ганчар, гаразд, гарячий, гарячка, кажан, калатати, ка-

лач, качан, монастир, паламар, хазяїн, халява, чабан, шаравари, шкаралупа, шкаралуща. В цих словах і пишеться а.

2. Правопис и — і.

1. На початку слів ніколи не пишеться и, навіть коли вимовляється, напр.: інший, індик.

2. В середині слів и пишеться відповідно до етимології слова, отже, тоді, коли давніше тут було **ы** або **и**, напр.: мило (старе: **мыло**), сила (старе: **сила**). Отже, коли давніше було тут **о**, **е**, **ѣ**, то пишемо тепер не и, а і, напр.: кіт (старе: **котъ**), піч (старе: **печь**), сіно (старе: **сѣно**).

Про и в групах **ри**, **ли** див. II А 4.

3. Літеру и пишемо в закінченні родового відмінка однини тих іменників жіночого роду, що закінчуються на дві приголосні, друга з яких **-ть**, напр.: кількість — кількості, смерть — смерті, а також в іменниках: сіль — соли, осінь — осени, кров — крові, любов — любові, Русь — Руси. Решта іменників жіночого роду, що кінчаються на приголосний, має в родовому відмінку однини закінчення **-і**, напр.: мідь — міді, ніч — ночі, приязнь — приязні.

4. В давальному й місцевому відмінку однини іменники ніколи не можуть мати в закінченнях **-и**, напр.: синові, на пальці, на скрині, на полі, в кількості.

5. В називному відмінку множини закінчення **-и** мають іменники твердої групи, а закін-

чення **-і** іменники мішаної й м'якої групи чоловічого й жіночого роду, напр.: столи, хати, ножі, коні, рожі, яблуні, двори, школярі, писарі. Зокрема: хутори, майстри, звірі і звіри.

6. Прикметники твердої групи мають у називному відмінку однини закінчення **-ий** (відповідно до закінчення **-а** в жіночому роді), а прикметники м'якої групи **-ій** (відповідно до закінчення **-я** в жіночому роді), напр.: міський (міська), орлій (орля). У прикметниках на **-ний**, **-ній** можливі вагання, тому подаємо перелік головніших з них.

Закінчення **-ій** мають усі прикметники прислівникового походження на **-шній**, **-жній**, напр.: вчорашній, справжній, а далі такі головніші прикметники: братній, будній, верхній, вечірній, всесвітній (але освітній і освітний), городній, давній, дорожній, достатній, дружній (дружня держава, — але і дружний — дружна робота), житній, задній, західній, крайній, кутній, літній, майбутній, могутній, мужній, нижній, новітній, обідній, осінній, останній, передній, пізній, порожній, присутній, ранній, самотній (і самітний), середній, синій, спідній, сторонній, сусідній, східній, художній.

Також числівник третій.

Закінчення **-ий** мають з-поміж інших такі прикметники: безладний, безпорадний, величний, вірний, вічний, заможний, майстерний, народний (і народній), північний, поперечний, природний, придатний, рідний, робітний, спіль-

ний, тогобічний, тотожний, а також усі ті прикметники на **-ний**, що мають наголос на закінченні, напр.: значний, ясний.

7. У давальному й місцевому відмінку однини жіночого роду і називному множини всі прикметники мають у закінченнях **і**, а не **и**, напр.: малій сестрі, на розлогій груші, далекі міста.

8. Числівник чотири кінчається на **-и** за зразком три.

9. Дієприслівники закінчуються на **-и**, напр.: сказавши, роблячи.

3. Чергування голосних.

А. о, е — і.

Чергування **о, е — і**, що постало в наслідок занепаду глухих голосних **ъ, ь** у слабкій позиції, в сучасній літературній мові вкладається в такі закономірності:

1. В закритому складі **е, о** переходять в **і**, напр.: кота — кіт, село — сіл, Києва — Київ.

2. Не переходять **е, о** в **і**, коли вони:

а) випадні, напр.: ранок (бо: ранку), день (бо: дня), заєць (бо: зайця), або історично були випадні: дощ, мудрець, тєсть, чебрець, лев, лоб, льон, мох, рот.

б) належать до повноголосних груп **оро, ере, оло**, а також до групи **еле**, напр.: мороз, берег, волос, шелест.

в) належать до груп **ор, ов, ер** (із старих **ър, ъл, ър**) між приголосними напр.: горб, вовк, смерть.

г) в чужомовних словах, напр.: редактор, атом; з церковнослов'янської мови: Бог, закон, потоп; з російської: завод, погром; з польської: словник, а також у словах мед, намет, народ (але й нарид), згодний, клен, ясен.

3. В повноголосних групах **і** з'являється всупереч загальному правилу:

а) відповідно до старих інтонаційних стосунків у родовому відмінку множини іменників жіночого й середнього роду з рухомим наголосом, напр.: борід (пор.: борода — бороду), голів (голова — голову), черід (череда — череду), а також іменників: дорога — доріг, корова — корів, — і в відповідних здрібнілих формах: борідка, голівка, черідка, доріжка, корівка.

б) в іменниках середнього роду: бездоріжжя, Запоріжжя, підборіддя, підворіття, роздоріжжя.

в) іменниках чоловічого роду: моріг, оборіг, поріг, сморід.

г) в формі чоловічого роду минулого часу дієслів: волік, беріг, стеріг.

4. Чергування **о, е—і** охопило також деякі давніше запозичені чужі слова: гніт—гнота, колір—кольору, папір—паперу, а також деякі слова, де **і** не походить з **о, е**: ведмідь—ведмедя, річ—речі, хрін—хрону (і хрину). Нато-

мість нема чергування в деяких новіше утворених словах, особливо складних, напр.: основний, паровоз, діловод, хлібороб.

5. Під впливом більшости форм слова, що правильно мають *і*, воно може з'являтися *і* в відкритому складі, напр.: кінець (бо: кінця, кінцем, і т. п.), візок, лікоть, ніжка—ніжок, гірка—гірок—гіронька, хоч правильно: боєць—бійця, гонець—гінця (і гінець); в словах з наростком **-овець**, **-івець**, маємо або послідовно **-овець**—**-овця** (переважно під наголосом), напр.: службовець,—службовця, угодовець—угодовця, або послідовно **-івець**,—**-івця**; напр.: фахівець—фахівця, чернігівець—чернігівця.

6. У родовому відмінку множини деяких іменників жіночого й середнього роду **о**, **е** не переходять в *і*, напр.: будов, висот, дров, істот, вод, комор, оздоб, ос, основ, перепон, потреб, проб рогож, рож.

7. Про *і*—*е* в наростку **-іння**, **-ення** див. IV Б 5.

8. Під впливом чергування **е**, **о**—*і* в деяких словах *і* чергується з **у**, **я**, а саме: застріг—застряга, ліг—лягла, гільтяй (і гультяй), дїброва (і дуброва), заміж.

Б. Чергування **е**—**о**.

1. Після шелесних звуків **ж**, **ч**, **ш**, **щ**, **дж** і після **й** **е** чергується з **о**. Нормально **о** з'являється тоді, коли в наступному складі стояв голосний, перед яким приголосний не пом'як-

увався, а саме **а, о, у, и** (з старого **ы**), **ъ**.
Перед іншими складами зберігається **е**, напр.:
пшоно—пшениця, чотири—четвертий, жона—
женитися, вчора—вечеря, шостий—шести, його.

2. В дієприкметниках зберігається **-ений**:
кручений, пещений.

3. При відмінюванні іменників в основі збе-
рігається **о**: бджола—бджолі, щока—щоці; та-
кож у відмінюванні іменників на **-ість**: біль-
шости, меншості (за типом якості, кількості).

4. Нема чергування в словах жону (женеш),
кочерга, печера, чепурний, червоний, черкаги,
черга, шепіт, щедрий, щезати.

5. Про **е—о** в наростках **-овий, -евий** див.
IV Б 8.

6. У деяких словах **о** замість **е** з'являється
й не після шелесних звуків: льон, льоду, сьо-
мий (але семи), до нього, прокльону, цього,
сьорбати, дьоготь; але літ—лету (рідше—
льоту).

В. Чергування голосних у дієсловах.

1. В наворотових формах дієслів випадне **е**
переходить в **и**, а не випадне **е** в **і**, напр.: стер-
ти—стирати, замести—замітати, викорезити—
викоріювати; в повноголосних групах: засте-
регти—застерігати, підперезатися—підперізу-
ватися; але тільки: потребувати.

2 В наворотових формах дієслів з корен-
нем **-мог-** **о** переходить в **а**: догомогти—
допомагати, перемогти—перемагати. Також:

гонити — ганяти, котити — качати, ломити — ламати, скочити — скакати, схопити — халати, вмочити — вмачати, але: простити — прощати, вклонитися — вклонятися, вимовити — вимовляти, потонути — потопати, заспокоїти — заспокоювати тощо.

4. Чергування у — в, і — й.

1. На початку слів **у** може чергуватися з **в**, **а** і з **й**. Звичайно **у** і **і** ставлять після слова, що кінчається на приголосний, а **в** і **й** після слова, що кінчається на голосний, напр.: Степан у Петра — Петро в Степана; Степан і Петро, Петро й Степан.

2. Чергування не буває:

а) в чужих словах і власних назвах, напр.: унісон, Україна, Угорщина, історія, Ісаак (але Іван — і Йван).

б) під наголосом, напр.: уряд, іспит, участь, усміх, устрій.

в) коли чергування спричиняє зміну значення, напр.: управа — вправа, уступ — вступ, уплив — вплив, удача — влача.

г) в словах: установа, ухвала, учасник, влада, враження.

г) після павзи і при протиставленні, напр.: чорне і червоне.

3. В деяких словах на початку слова можуть з'являтися або зникати наставні **в** (перед **у**, **о**), **у** (перед **в**), **і** (перед групами приголос-

них) залежно від закінчення попереднього слова: над ухом — на вусі, улица — вулиця, уста — вуста, узький — вузький, огонь — вогонь, увесь — весь, мла — імла, гра — ігра, ржа — іржа, лле — ілле, рве — ірве, ще — іще, а також з — із.

III. ПРАВОПИС ПРИГОЛОСНИХ.

1. М'якшення приголосних.

1. М'яка вимова приголосних позначається в українському письмі в кінці слова і в середині слова перед приголосним і перед голосним **о** знаком м'якшення **ь**, а в середині слова перед голосним написанням голосного **я** (замість **а**), **ю** (замість **у**), **є** (замість **е**), напр.: б^іль, в^ільний, л^ьох, н^єня, д^юна, с^ин^є.

Перед **і** м'якість чи твердість приголосних на письмі не позначається, напр.: н^іс (від нести — з м'якою вимовою **н**) — н^іс (носа — з твердою вимовою **н**).

2. **Ь** ніколи не пишеться після губних (**б, п, в, ф, м**), середньопіднебінних (**ж, ч, ш, щ, й**), задньопіднебінних і гортанних (**к, г, х, ґ**). Після **р** можна писати **ь** відповідно до вимови тільки перед **о**, напр.: т^рох, чотир^ьох.

3. М'якість приголосних **д, т, з, с, ц, н** позначаємо відповідно до вимови:

а) в кінці слів, напр.: л^єб^ід^ь, т^рат^ь, ма^зь, при^нос^ь, хло^пец^ь, к^ін^ь.

б) в середині слів перед твердим приголосним і перед **о**, напр.: гетьман, письмо, тьопати.

4. М'якість **л** відповідно до вимови позначається на письмі завжди, крім груп **лч**, **лц**, що походять з групи **лк**, напр.: міль, сільський, кільце; але спілчанин, у спілці, галчєня, галці (від слів: спілка, галка; а напр., від слів ролька, Галька — рольці, Гальці, Гальчин).

5. В закінченнях дієслів **т** завжди м'якшиться, напр.: робить, ходить, кажіть; а також і перед **-ся**, напр.: робиться, носяться.

6. Про пом'якшення в наростках здрібнілих див. ІУ Б 1. Про пом'якшення в наростках **-ськ-**, **-иськ-** і похідних див. ІУ Б 2. Про пом'якшення в наростках **-алн-**, **-илн-**, див. ІУ Б 4.

7. Не пишемо **ь** після **д**, **т**, **з**, **с**, **ц**, **н**:

а) коли наступна приголосна вимовляється м'яко, напр.: пісня, світ, радість, уманський. Проте, знак м'якшення зберігається в формах давального й місцевого відмінка однини іменників, коли він є в називному відмінку, напр.: редька — редьці, нивонька — нивоньці.

б) після **н** перед шелесними й **ц**, напр.: кінчик, менший, віконце. Проте, в групі **нч**, що походить із **ньк** зберігаємо **ь**, напр.: неньчин (бо: ненька), доньчин (бо: донька).

в) між подвоєними приголосними. напр.: життя, знання.

2. Правопис апострофа.

1. Апостроф уживається після приголосних **б, п, в, м, ф, р** перед літерами **я, ю, є, ї**, щоб показати йотовану вимову цих останніх. Зокрема апостроф пишемо після губних **б, п, в, ф, м** завжди, крім тих слів, де перед губними стоїть постійний (не з прироста) пркя'т, осний, напр.: безриб'я, дерев'яний, рум'янціголий, зв'язати, сп'янити, але: святий, тьмянний, мавпячий, червяк.

2. Після **р** перед **я, є, ю, ї** апостроф ставиться відповідно до вимови. Отже: бур'ян, пір'я, подвір'я, довір'я, матір'ю, узгір'я; але: брязкіт, буря, буряк, гарячий, говорю, курю, кучерявий, ніздрями, рябий, ряд, ряса, рясний, ряст, рятувати, ряхтіти.

3. Про апостроф після приростків див. ІУ А 3.

4. Про апостроф у чужих словах див. УІ К.

3. Подвоєння приголосних.

1. Приголосні **д, т, з, с, ц, л, н, ж, ч, ш** подвоюються перед закінченням в іменниках середнього роду, що закінчуються на **-я**! не приймають в інших відмінках наростка **-ят-** (теля — теляти), і в орудному відмінку однини іменників жіночого роду на приголосний, якщо ці приголосні стоять між двома голосними, напр.: безладдя, життя, волосся, зілля, знання, безмежжя, ключчя, піддашшя, маззю, міццю; але після приголосної: листя, підзамчя, радістю; не перед голосним: безладь, знань.

2. Аналогічного характеру подвоєння є в іменниках чоловічого й жіночого роду: суддя, Ілля, рілля, стаття; в дієслові ллю, лляти; в прислівниках зрання, навмання, спросоння.

3. Приголосні подвоюються в словах: ввесь, (і весь, увесь), Ганна, ссати, овва, панна.

4. Приголосні подвоюються, коли збігаються однакові приголосні:

а) приростка й кореня, напр.: піддати, оббити, роззброїти;

б) кореня й закінчення, напр.: нісся, познайоммо;

в) кореня й наростка, напр.: денний, ранній, сонник;

г) двох наростків, напр.: годинник, письменник.

5. Треба відрізнити дієприкметники, в яких ніколи не подвоюється **н**, від віддієслівних прикметників, що означають можливість чи неможливість дії і що завжди мають у наростках **-енн(ий)**, **-анн(ий)** подвоєне **н**, напр.: зроблений, сказаний, здійснений, — але несказаний, здійснений, неблаганний. Такі прикметники мають завжди наголос на наростку.

6. Подвоюється **н** у згрубілих прикметниках з наростками **-енний**, напр.: страшений, численний, здоровенний, а також у прикметниках: вогненний, окаянный, притаманний, священний, смиренний, сумлінний, старанний, надхненний.

4. Випадання приголосних при збігу.

1. Коли при словотворенні постають групи приголосних **стн, здн, стл, ждн**, в них випадає середній звук **т** або **д**, напр.: чесний (пор. честь), поїзний (пор. поїзд), тижневий (пор. тиждень), щасливий (пор. щастя).

Винятки: шістнадцять, кістлявий, пестливий, а також слова з іншомовним коренем, напр.: контрастний, аванпостний.

2. Групи приголосних **слн, зкн, скн** спрощуються в словах: масний, умисний, блиснути, бризнути, брязнути, тріснути.

3. В непрямих відмінках слова **чернець** випадає **р** або (рідше) **н**: ченця, ченці (або: черця, черці).

4. В словах **четвер, набір** відпало кінцеве **г** (але четверга, борг).

5. Зміни приголосних при збігу.

1. При збігу глухої **й** дзвінкої приголосної зберігаємо їх на письмі за етимологією слова, напр.: просьба (не прозьба, — бо: просити), молотьба (не молодьба, — бо: молотити), діжка (бо: діжа), надхнення, зідхати (бо: дихати), але тхір, затхлий. Розрізняється тхнути (пахнути) і дхнути (дихнути).

2. Перед **ч** переходять **г, з** на **ж**; **к, ц** на **ч**; **с, х** — на **ш**, що разом з **ч** дає **щ**, напр.: Водолага — Водолажченко, брязкати — бряжчати, козак — козаччина, Хмельницький — Хмельнич-

чина, пісок — піщаний, волох — Волощина. Але в присвійних прикметниках дотримуємося етимології слова, напр.: Параска — Парасчин, Маруська — Маруський.

3. При творенні слів наростками **-ськ(ий), -ств(о)** відбуваються такі зміни:

а) коли основа вивідного слова кінчається на **х, ш, с**, то ці літери пропускаються, напр.: волох — волоський, товариш — товариство.

б) коли основа вивідного слова кінчається на **г, ґ, ж, з**, то замість цих літер і наступного **с** пишемо **з**, напр.: Норвегія — норвезький, Гамбург — гамбурзький, Вороніж — воронізький, Кавказ — кавказький.

в) коли основа вивідного слова кінчається на **к, ч, ц**, то замість цих літер і наступного **с** пишемо **ц**, напр.: козак — козацтво, Гадяче — гадяцьке, Вінниця — вінницький.

Цих змін не відбувається, коли слово твориться від менше вживаних власних назв чужого походження, напр.: Ганґ — ганґський, Цюріх — цюріхський.

4. Перед наростковим **н** пишемо **ч**, коли основа вивідного слова кінчається на **к, ц, ч**, напр.: вічний, місячний, нічний.

Але: міцний, мірошник, рушник, рушниця, соняшний, соняшник, сердешний (=бідолашний), яєшня.

Крім того, **ш** пишемо в усіх відприслівникових прикметниках, напр.: торішній, вчорашній.

5. Групи приголосних ст, зд чергуються з щ, ждж, напр.: простити — прощати, їздити — виїжджати.

6. При творенні другого ступеня прикметників наростком -ш(ий) попередні г, ж, з в сполученні з ш дають жч, напр.: дорожчий (дорогий), важчий (важкий), ближчий (близький), а попереднє с дає щ, напр.: вищий (високий), кращий (краса).

7. Приголосні д і т перед наростками -ськ (ий), -ств(о), -ш(ий), і перед ч не змінюються, напр.: студентський, братство, молодший, тітчин.

6. Правопис с—ш.

У словах скло, склянка, скаля, скоринка, слюсар, смалець — пишемо с.

У словах шкіра, шкура, шкіц, шкаралупа, дошкуляти, навшпиньках, шкарлятина, шкарпетка, шкварка, шмарувати — пишемо ш.

VI. ПРАВОПИС ПРИРОСТКІВ І НАРОСТКІВ.

А. Правопис приростків.

1. Приросток з переходить в с перед **к, п, т, х**, напр.: сказати, спитати, стягти, схибити. Але: зфабрикувати, зцідити тощо.

2. Приростки **роз-, без-** ніколи не міняють з на с, напр.: розпитати, безтурботний.

3. Після приростків, що кінчаються на приголосний, перед наступним йотованим кореня ставиться апостроф, напр.: об'їхати, з'їсти, під'юджувати.

4. Приросток **при-** пишеться в словах **прі-**ва, **прі-**звище.

5. Приросток **пре-** пишеться в слові **пре-**зирство і в прикметниках, що показують збільшену ознаку, напр.: предобрий, прекрасний. В інших випадках пишемо приросток **при-** напр.: **при-**пинити, **при-**суджувати.

6. Про подвоєння приголосних при приростках див. III, 3, 4а.

Б. 3 правопису наростків

1. У здрібнілих і пестливих наростках **-еньк-**, **-есеньк-**, **-оньк-**, **-юсіньк-** і в згрубілому наростку **-ісіньк-** пишемо **ь** після **н**; напр.: маленький, сестронька, білісінький.

У наростку **-енк-** на означення сина за назвою або професією батька **ь** не пишемо ніколи, напр.: бондаренко, шевченко.

2. В прикметникових наростках **-ськ-**, **-цьк-**, **-зьк-** і в іменниковому наростку **-иськ-** пишемо **ь**, напр.: сільський, пасовисько, юнацький; відповідно в словах: близький, низький, вузький, але: баский, боязкий, в'язкий, дерзкий, жаский, плоский, порський, різкий.

3. На означення матерії й маси вживається наросток **-иво** (не **-ево**), напр.: куриво, мереживо, печиво, мариво.

4 В іменникових наростках **-илн(о)**, **-алн(о)** не пишемо **ь**, напр.: держално, заступилно.

5. Розрізняємо наростки **-инн(я)**, **-іинн(я)**, **-енн(я)**. Наросток **-инн(я)** означає бадилля рослин, напр.: картоплиння, баговиння. Наростки **-іинн(я)**, **-енн(я)** вживаються в віддієслівних іменниках,—перший тільки під наголосом, другий—тільки не під наголосом напр.: ходіння—розходження, носіння—ношення, враження.

6. Наросток **-інь** вживається тільки в формі називного і орудного відмінка іменника; в інших відмінках його заступає наросток **-ин-**, напр.: широчінь-широчині.

7. У наростку **-тель** пишемо завжди **е**, напр.: учитель, мислитель.

8. Наросток **-ев(ий)** у прикметниках уживаємо лише після м'яких або мішаних основ під наголосом, напр.: рожевий, крицевий; але гайовий, бойовий, дубовий. Іноді, залежно від вагання в наголосі, припустимі дві форми, напр.: життєвий, житт'ювий.

9. У присвійних прикметниках, що походять від іменників на **-а**, вживаємо наростків **-ин**, **-їн** (**не -ін**), напр.: Миколин, Марусин, Присин, Марїїн.

10. Наросток **-ова-** може виступати також у формі **-ува-**, **-юва-**. Першої форми вживаємо тільки тоді, коли наголос припадає на **-ова-**, напр.: мальовання, риштування, будовання (назви не процесів, а матеріяльних наслідків процесів). В інших випадках уживаємо **-ува-**, **-юва-**, напр.: малювання, будування (назви процесів), малювати, будувати, білуватий, сухуватий.

11. Про подвоєння **н** при наростках див. III, 3, 4в, г.

V. СКЛАДНІ СЛОВА. ПРАВОПИС СЛІВ УКУПІ Й НАРІЗНО

A. Правопис складних слів.

У складних словах може бути сполучний звук **о**, **е**, **є** або **и**.

2. Сполучний звук **о** буває:

а) коли перша частина слова прикметникова, напр.: жовтогарячий, західноєвропейський. Виняток становлять ті слова, де перша основа є формою другого ступеня, напр.: вищезгаданий, нижчеподаний. Також: божевільний.

б) коли перша основа іменникова і кінчається на шелесний звук або на інший твердий приголосний, напр.: кашовар, тисячоліття. Але: очевидний.

в) коли перша основа — числівник один або два, напр.: однолюб, дводенний.

3. Сполучний звук **є** буває, коли перша основа іменникова й кінчається на подвоєний м'який приголосний або на **й**, напр.: життєрадісний, краєвид.

4. Сполучний звук **е** звичайно буває при решті м'яких іменникових основ, напр.: землевпорядкування, мореплавство. Але буває в таких випадках і **о**, напр.: свинопас, конокрад, костоправ.

5. Сполучний звук **и** буває, коли перша основа — числівник від трьох до тридцятьох напр.: тризуб, чотирикутник, семимісячний.

6. Складні слова можуть не мати сполучного звука, напр.: Великдень, каригідний, жалюгідний, потойбічний, цьогорічний, злидні; а особливо часто в словах, де перша основа — наказовий спосіб дієслова, напр.: паливода, перекотиполе, перебийніс.

Б. Писання слів укупі, нарізно й з розділкою.

1. Складні прикметники пишуться разом або з розділкою. Разом вони пишуться, коли вимовляються як одне ціле, з одним наголосом, напр.: старозавітний, глухонімиий, загальноосвітній, жовтоблакитний. З розділкою вони пишуться коли зберігається два окремі наголоси, напр.: сільсько-господарський, українсько-англійський, північно-американський.

2. Слова і вирази, що складаються з повторення тих самих елементів або повторення тих самих елементів з невеличкою зміною або з двох однозначних елементів або двох протилежних значенням елементів, якщо позна-

чають одне поняття, пишуться з розділкою, напр. давно-давно, де-не-де, сила-силенна, тишком-нишком, більш-менш, з діда-прадіда.

3. Однослівна прикладка, що щільно зрослася зі своїм іменником, пишеться з розділкою, напр.: буркун-зілля, ластівочка-пташка.

4. Слова **пів**, **напів** пишуться разом з дальшим словом, якщо становлять з ним одне поняття, напр.: півваркуш, півгодини, напівдорослий. Okремо пишеться **пів** тоді, коли дорівнює значенням слову половина, напр.: я прослухав пів лекції. Слово **полу** пишеться завжди разом, напр.: полудрабок, полумисок.

5. Складені прийменники з прийменником з пишуться з розділкою, напр.: з-за, з-під. Решта складених прийменників пишеться разом, напр.: поміж, понад.

6. Прислівники, що постають з сполучення іменника або іншої частини мови з прийменником пишуться звичайно разом, напр.: безвісти, безперестану, вбік, вгорі, вгору, ввечорі, вглиб, вголос, вдень, вдвоє, вдвох, вдруге, взагалі, взимі, взнаки, відколи, відразу, відтепер, відтоді, вкрай, вкупі, влітку, вниз, внизу, вночі, восени, востаннє, вперше, впору, впродовж, вранці, врозтіч, всередині, вслід, втроє, вшир, вщерть, довіку, доволі, догори, додолу, додому, допізна, забагато, завдовжки, завчасу, замолоду, запанібрата, зате, зблизька, збоку, зверху, звідсіля, згорда, згори, згрецька, здавна, здалека, ззаду, зокрема, зранку, зрідка, зроду, на-

бакир, набік, навік, навстіж, навхрест, нагору, надалі, надаремне, надвечір, надворі, надобраніч, назавжди, назад, назустріч, нанівець, наосліп, наостанку, напам'ять, наперекір, напочатку, наприклад, нараз, нарівні, нарізно, насамперед, насилу, наскільки, нашвидку, опівдні, опівночі, оскільки, підряд, поволі, подруге, позаочі, понині, поночі, поодинці, поперше, попереду, пополудні, попросту, посередині, почасти, скраю, спереду, спочатку, спросоння, стиха тощо.

Разом пишуться також прислівники ліворуч, праворуч, торік, чимдуж, якраз, якстій, якомога і т. д.

Ті ж групи слів, які ще не закріплені остаточно як прислівники, пишуться нарізно, напр.: без кінця, без краю, без ладу, без ліку, без пуття, без сумніву, в давнину, до відома, до впадоби, до краю, до лица, до ноги, до побачення, до речі, до східсонця, з-за кордону, над силу, на зорі, на часі, під час, тим часом, як слід і т. д.

В сумнівних випадках треба використовувати словник, бо процес творення прислівників у сучасній мові плинний і тому встановити чіткі правила написання їх укупі чи нарізно не можна.

7. Крім згаданих у т. 2, з розділкою пишуться прислівники, що склалися з прийменників **по** і давального відмінка прикметника, напр.: по-нашому, по-українському, а також прислівники типу по-українськи, по-англійськи.

8. Правопис часток.

а) Частка **-ся (-сь)** пишеться разом з дієсловами, напр.: братися, сміємось.

б) Частки **аби-, -будь, -небудь, де-, ні-, -сь** пишуться разом з питальними займенниками й прислівниками, якщо між часткою й займенником не стоїть прийменник, напр.: абихто, хтобудь, дeneбудь, нічий, якийсь, але: ні з ким, ні на чийому. Частка **будь-** пишеться з розділкою, напр.: будь-який.

в) Частки **як-, що-** пишуться вкупі зі ступеньованими прикметниками, а також з прислівниками, напр.: щонайбільший, якнайменший, щодня, покищо, щойно, тількищо, хібащо.

г) Частка **би** (після попереднього голосного — **б**) пишеться окремо, за винятком сполучників **аби, щоб, якби, ніби**, напр.: читав би, я б робив.

ґ) Частки **бо, но, таки** пишуться окремо, напр.: спи но, таки сказав; тільки но.

д) Частка **то** пишеться окремо, за винятком сполучників **себто, тобто, нібито, начебто**, напр.: тим то, буцім то,

е) Частка **же** (після попереднього голосного **ж**) пишеться окремо, за винятком сполучників і прислівників: аж, алеж, бож, авжеж, адже, аджеж, аніж, ніж, отож, отже, атож, також, теж, щождо.

є) Заперечна частка **не** з дієсловами пишеться нарізно, крім тих дієслів, які без неї не вживаються або яким вона надає іншого

значення (а не просто заперечує), напр.: не ходити, нехтувати, ненавидіти, недобачати (Він недобачає. Але: Він не добачає тут помилки).

ж) Заперечна частка **не** пишеться нарізно з числівниками й займенниками і з прислівниками, що походять від числівників і займенників, а також з підсилювальними й присудковими прислівниками і з прийменниками, напр.: не п'ять, не свій, не двічі, не по-нашому, не треба, не коло...

з) Заперечна частка **не** пишеться вкупі з іменниками, прикметниками й прислівниками (крім згаданих у т.ж), коли в наслідок додавання частки **не** створюється нове поняття, напр.: нещастя, невеселий, нерозумно. Але коли цього нема, а **не** зв'язане з протиставленням або подає заперечення присудка, то частку **не** пишемо окремо, напр.: це не щастя, а лихо; він не веселий, це—не розумно.

и) Заперечна частка **не** пишеться з дієприкметниками разом; але якщо дієприкметник має при собі залежні слова або становить собою заперечуваний присудок речення, то частку **не** пишемо нарізно, напр.: нескошена лука; ще не скошена косарями лука; лука не скошена.

В. Інші випадки вживання розділки.

Розділки вживаємо, крім зазначених у Б випадків.

а) в подвійних прізвищах, напр.: Василь Мова-Лиманський;

б) в чужомовних власних назвах при частках і складаних назвах, напр.: Альфред де-Віні, Па-де-Кале, Ля-Манш (але: ляманський), Алма-Ата;

в) в словополуках на ознаку приблизності, напр.: п'ять-десять, рік-два;

г) між цифрою й продовженням слова літерами, напр.: 10-ий, 8-поверховий.

ґ) в скорочено написаних словах між початковими й кінцевими літерами, напр.: д-р (доктор), вид-во (видавництво);

д) перед українськими закінченнями не-українських назв, напр.: до „Times-у“, у „Kurier-ові Polsk-ому“.

VI. ПРАВОПИС ЧУЖИХ СЛІВ.

Переважна більшість позичених останніми сторіччями в українську мову слів прийшла з західноєвропейських джерел або через їх посередництво. Подані далі правила правопису, стосуються саме до таких слів. Правила правопису, наприклад, китайських або японських назв ще цілком не встановлені.

Голосні

А. Чуже І.

1. Чуже *і* в загальних словах перед приголосним після літер *д, т, з, с, ц, ж, ч, ш, р* передаємо українським *и*, напр.: дипломатика, зигзаг, система, цифра, режим, речитатив, шифр, принцип.

2. Після інших приголосних *и* в чужих словах уживається тільки в словах давно позичених, переважно церковного характеру: акафіст, архидиякон, євангелист, єпископ, католик, митрополит, схизма,—але: Біблія, гімн; також: миля, спирт. Цілком зукраїнізовані також здебільшого християнські імена власні, а

тому в них теж **и** пишеться не лише після літер, перелічених у т. 1, напр.: Микола, Микита, Кирило.

3. З чужих власних назв **и** пишеться тільки в словах: Америка, Африка, Вавилон, Єгипет, Палестина, Париж, Рига, Рим, Сирія, Єрусалим, Єрихон.

4. Перед голосним **и** пишеться в словах: християнський, диякон, архієпископ і виведених з них.

5. Після голосних **і** передаємо **ї**, напр.: атеїзм, кокаїн, але по приростку **-і**, напр.: поінформуватися.

6. У всіх інших випадках чуже **і** відтворюємо українським **і**, а саме:

а) на початку слів, напр.: ідея, історія, Ісландія;

б) в кінці невідмінних слів, напр., парі, таксі;

в) в середині слів після приголосних **б, в, г, ґ, к, л, м, н, п, ф, ж**, напр.: біном, візія, гімн, гід, кіно, публічний, міміка, епічний, філософія, архів;

г) у власних назвах, крім поданих у т. 3, напр.: Шіллер, Тіроль, Корінт;

ґ) після всіх приголосних, перед голосними **і** перед **й**, при чому чуже **іа** передаємо **ія**, чуже **іе—іє**, чуже **іо—ію**, чуже **іи—ію** (але у власних назвах також **іу**), напр.: радій, імперіялізм, клієнт, біологія, тріумф (але Кіу-Сіу).

Б. Грецька ъ (ета).

Грецьку ету передаємо літерою **е**, напр.: амнеція, Атени, бібліотека, етер, магнет, Теби, хемія.

Але в словах давно позичених, переважно через посередництво церкви, відтворюємо ету літерами **и, і**, а саме: алілуя, клір, мінея, митрополит, псалтир, скіпетр, Ірод.

В. Чуже Е.

На початку слів чуже **е**, передаємо літерою **е**, напр.: Європа, Ефрат, електрика.

Але в словах давно позичених, переважно через посередництво церкви, відтворюємо початкове чуже **е** літерою **є**, напр.: Єва, євангелія, Євген, єврей, Єгипет, єпископ, єресь, єхидна.

Г. Чуже Ö (Німецьке Ö, Французьке EU).

Чуже **ö** передаємо українським **е**, напр.: Гете, монтер, Бернс.

Г. Чуже Ü (німецьке Ü, французьке U).

Чуже **U** передаємо українським **ю**, не ставлячи перед ним апострофа, напр.: Гюґо, Тюрінґія, Мюссе, Вюртемберг.

Двозвуки.

Д. Двозвуки AU OU.

Двозвуки **au, ou** (англійське **aw, ow**) передаємо **ав, ов** перед приголосною **і** в кінці

слова, а перед голосною— **ау, оу** напр.: авдиторія, бравнінг, Бернард Шов, Ауербах, Шопенгауер.

Е. Двозвук EU.

Грецький і латинський двозвук **eu** передаємо **ев**, напр.: неутральний, неврастенія. Також: февдал.

Німецький **eu** передаємо **ой**, напр.: Нойкельн, Ойленшпігель.

Є. Інші двозвуки.

Інші двозвуки передаємо відповідно до їхньої вимови, напр.: ідеальний, Буальо, какао, коаліція, реакція, дует, поет, віртуоз, фаетон. Слова проєкт, маєстат двозвука не мали й первісно.

Тільки в кінці слів замість — **ea**, — **ya** подекуди пишемо **-ea**, **-ya**, напр.: алея, епопея, психея, статуя.

Приголосні.

Ж. h — g.

1. Чуже **h** завжди передаємо українським **г**, напр.: герой, бухгалтер, Гавана.

2. Чуже **g** в іменах власних завжди передаємо українським **г**, напр.: Гюґо, Гольдоні, за винятком кількох давно засвоєних географічних назв: Англія, Норвегія, Германія, Греція, Єгипет, Португалія, Бельгія тощо.

3. У чужих іменах загальних чуже **g** передаємо в словах новопозичених українським **г**, а в словах давно позичених, особливо з грецької мови — українським **г**, напр.: агент, агітатор, агресія, агроном, альгебра, ангар, ангіна, аргумент, асигнація, багаж, бригада, вінегрета, вульгарний, галерія, галянтерія, гальоша, гараж, гарантія, гарнізон, гастроля, гвардія, генератор, готичний, гравер, граната, грація, гренадир, грим, гримаса, грипа, грота, гума, деградація, делегат, диригент, елегантний, емігрант, енергія, жаргон, ігнорувати, інкогніто, інсургент, інтеграл, інтелігент, інтрига іригація, колега, колегія, конгрес, контингент, коригувати, легальний, легенда, леґіон, ліга, лягуна, лінгвіст, магістер, магістраля, магнат, манган, марґарин, мітинг, негатив, неґоціант, оригінал, піґмент, пігулка, пінгвін, пляґіят, прогрес, прольонґація, пропаґанда, реґулярний, суґестія, та інш.; агонія, архангел, археологія, газ, газета, гама, вагон, галюцинація, генеза, генерал, геній, географія, гіґієна, гідравліка, гімназія, глобус, градус, грам, граматика, граф, група, губерня, демагог, дифтонг, діагноза, діагоналя, догма, драматург, егоїзм, елегія, іґумен, категорія, летаргія, логаритм, логіка, магія, магнет, негр, організація, оргія, панегірик, педагог, пілігрим, програма, траґедія, фігура та інш.

Зокрема **г** пишеться завжди в коренях **гео-**, **-граф-**, **-грам-**, **-лог**.

З давніших запозичень **г** збереглося в небгатьох словах: гава, гавра, газда, ганок, гату-

нок, гандж, гвалт, гвинт, гедзь, гедзкатися, гешефт, гірлига, гніт, гонта, ґрати, ґринджоли, ґрис, ґрунт, гудзик, гуля, гургуля, джигун, дзиґа, дзигарі, дзиглік.

У сумнівних випадках треба використовувати правописний словник.

3. Чуже 1.

1. Чужу сполуку **le** завжди передаємо українським **ле**, напр.: лекція, балет.

2. Чужі сполуки **la, lo, lu**, передаємо в словах давніше запозичених, особливо з грецької мови, українськими сполуками **ла, ло, лу**, напр.: атлас, лаконічний, пластика, схоласт, фабула, формула, філантроп, шарлатан; аналогія, диплом, енциклопедія, епілог, каталог, кілограм, колона, колонія, колос, логаритм, логіка, лорд, лоцман, мелодія, пілот, пролог, талон, філософія, хлор; лунатизм, плутократія.

У словах, позичених у пізніші часи, ці групи передаємо українськими сполуками **ля, льо, лю**, напр.: баляда, балянс, гіперболя, ґальянтерія, ґлянс, деклямація, заля, канцелярія, капеля, кляса, лява, лявіна, лямпа, маніпуляція, новеля, парламент, плян, плянтація, пляц, плятина, проклямація, регулятор, рекляма, скаля, спекуляція, флякон, флянеля; бальон, бльокада, віольончеля, кальорія, кольоквіум, кольорит, льокавт, пльомба, скрупульозний, сольо, туберкульоза, фльора, фльота, шабльон; балюстрада, блюза, ілюстрація, інфлюенца, клуб, люпа, металюрґія, плюс, революція, целюльоза.

Зокрема завжди пом'якшуємо л у групах -лювати, -люція, -ляція, -ляндія, -ляр, -лярний, -лярія, -льоз, -льоза, напр.: формулювати, резолюція, реляція, формуляр, малярія.

Не пом'якшуємо л, коли воно подвоєне, напр.: вілла, галло, Піранделло.

З. В кінці слова і складу в словах, давніше позичених, особливо з грецької мови, пишемо л, напр.: адмірал, ангел (і янгол), арсенал, артикул, бал (= оцінка), генерал, журнал, ідеал, ініціал, інтернаціонал, канал, капітал, квартал, крокодил, ліберал, лін, маршал, мінерал, оригінал, протокол, ритуал, скандал, скрупул, соціал -демократ, фалд, фєвдал.

У словах, позичених у пізніші часи, пишемо звичайно в кінці слова й складу ль, напр.: автомобіль, альбом, альгебра; альт, альфа, амальгама, асфальт, баль, балькон, бухгалтер, васаль, портал, фільварок, фотель.

Але в англійських словах після л у кінці слова й складу не пишемо ь, напр.: булдоґ, біл. Рузвелт, Черчіл.

И. Грецька тета (ν).

Грецьку тету передаємо літерою т, напр.: Атени, теорія, патос, етер, катедра, міт, ортоєпія, арифметика, логаритм, бібліотека, Пітагор; але Федір, Афон і Атос, Тома (про осіб з Західньої Європи) і Хома (про українців).

I. Чуже S.

Чуже **s** між голосними й на початку слова в словах, позичених з грецької мови, здебільшого передаємо літерою **c**, напр.: просодія, філософія, теософія, софіст, Софія.

У словах, що пройшли через західноєвропейське середовище, пишемо між голосними **z**, напр.: база, бальзам, гіпотеза, фаза, фантазія, фізика, фраза.

Пишемо **c**, а не **z** в словах: версія, експансія, емульсія, інтенсивний, претенсія, університет.

Ї. Англійське W.

Англійське **w** передаємо літерою **v**, напр.: кіловат, Велз, Вілсон.

Й. Подвоєння приголосних.

У чужих загальних назвах приголосних не подвоюємо, напр.: маса, апарат, іраціональний, імміграція, анали.

Виняток становлять слова: брутто, нетто, лібретто, мотто, ванна, осанна, тонна, донна, манна, вілла, галло.

В іменах власних подвоєння приголосних зберігається, напр.: Геллада, Ганновер, Теккерей, Моїссі.

К. Апостроф і знак м'якшення перед йотованими.

Щоб показати йотовану вимову голосних **я, ь, ю, є, ї** після приголосної, відповідно до ви-

мови даного слова в чужій мові, пишемо перед літерами **я, ю, є, ї** після **д, т, з, с, ц, л, н** — знак м'якшення, а після інших приголосних — апостроф, напр.: барельєф, Тьер, Лявуазьє, Віні, адьютант, кон'юнктура; суб'єкт, К'ярі, Барб'є.

Л. Кінцеві сполуки -тр, -др.

Кінцеві сполуки **-тр, -др** у чужих словах звичайно зберігаємо, напр.: діаметр, театр, семестр, центр. Але в кількох давніше позичених словах пишемо **-тер, -дер**: Олександр, майстер, магістер, бур(го)містер, циліндер, цехмістер.

М. Відміна чужих іменників.

Чужі іменники, позичені в українську мову, відмінюються звичайно за зразками відповідних українських слів, напр.: Кальвін — як **син**, Нью-Йорк — як **карк**, формула — як **сила**, авто, пальто — як **місто** тощо.

Не відмінюються в українській мові чужі загальні і власні назви, що закінчуються на

а) **-е**, напр.: купе, Мюссе, Гете;

б) **-і**, напр.: жюрі, Гоцці;

в) **-у, -ю**, напр.: паспарту, інтерв'ю, Жіроду;

г) **-ау, -ов**, що відповідають чужим дифтонгам **au, ou**, напр.: Ленав, Шов;

ґ) власні назви на **-а, -я, -о, -уа**, напр.: Верґа, Золя, Бордо, Труа;

д) деякі слова на -о: брутто, нетто, порто, сальдо, сольо, тріо, франко;

е) чужі жіночі прізвища, напр.: Сельма Лягерлеф, Карін Міхаеліс.

VII. ПРАВОПИС ІНШОСЛОВ'ЯНСЬКИХ ВЛАСНИХ НАЗВ.

1. Відповідно до **е** з попереднім пом'якшенням приголосного в російських, польських, і білоруських іменах власних пишемо звичайно **є**, особливо, коли в даному корені українська мова має **і**, а не **е**, напр.: Белінський, Турґєнєв, Лєсков, Залєський, Мєнськ. Але коли відповідний корінь **є** і в українській мові й вимовляється з **е**, пишемо **е**, напр.: Державін, Некрасов, Александрович, Орел.

2. Російське, білоруське, болгарське, сербське **и**, польське, хорватське, словінське **і**, чеське й словацьке **і** та **у** передаємо українським **і**, напр.: Нікітін, Міцкєвіч, Гавлічек, Мікльошіч.

Але в російських назвах після **ж**, **ш**, **ц** пишемо **и**, напр.: Шишков, Жибков.

3. Російське, болгарське, сербське **г**, польське, словінське, хорватське з передаємо українським **г**, напр.: Гаршин, Гоцинський, Ягіч, Калуга; білоруське **г** й чеське **h** передаємо українським **г**, напр.: Багдановіч, Ян Гус, Гомель.

4. Прикметникові закінчення російських прізвищ **-ий, -ий** передаємо закінченням **-ий**, напр.: Михайловський. Прикметникові закінчення білоруських прізвищ **-ы**, польських **-у**, чеських **-у** передаємо закінченням **-и**, напр.: Неєдли, Мондри. Але після наростка **-ськ-, -цьк-** див. т. 5.

Російське закінчення **-ой**, а також російські й болгарські закінчення **-ов, -ев** у прізвищах зберігаємо, напр.: Толстой, Донской, Лермонтов, Шишманов. Так само і в назвах місцевостей, напр.: Тамбов.

Польські закінчення **-ow** у географічних назвах передаємо українським **-ів**, напр.: Краків, Тарнів.

5. Російський наросток **-ский, -цкий**, польський **-ski, -скі**, чеський **-ску, -ску** передаємо українськими наростками **-ський, -цький**, напр.: Вяземський, Жеромський, Палацький.

Географічні назви на **-ск, -цк** передаємо **-ськ, -цьк**, напр.: Курськ, Плоцьк.

6. Апострофа після губних перед йотованими в російських і польських власних назвах не пишемо, напр.: Бяли, Вяземський.

В кінці російських географічних назв **ь** зберігаємо, напр.: Кемь, Пермь.

VIII. ГОЛОВНІ ПРАВИЛА ПУНКТУАЦІЇ

А. Крапка [.].

Крапку пишемо:

1. Після закінченого розповідного речення.
2. Після недописаних (скорочено написаних слів), напр.: У газ. „День“ (у газеті); але після усталених скорочених назв установ і організацій і після усталених скорочених позначень метричних мір крапки не пишемо, напр.: УСДП (Українська Соціал-Демократична Партія), 5 м (5 метрів), 3 кг (3 кілограми).

Б. Знак оклику [!].

Знак оклику пишемо:

1. В кінці речень і після слів або словосполучень, що виступають у ролі речень, коли вони вимовляються з окличною інтонацією, напр.: „О, як би пісню вдать палку, натхненну!“ (Франко).
2. Після вигука або звертання, коли вони стоять на початку речення й вимовляються з окличною інтонацією, напр.: „Нічко дивна! тобі я корюся“ (Л. Українка).

В. Знак питання [?].

Знак питання пишемо після питальних речень або слів чи сполучень, що виступають у ролі питального речення, напр.: „Чи винен я сьому?“ (Гулак-Артемівський).

Г. Кома [,].

Кому пишемо:

1. Завжди перед протиставними сполучниками **а, але, та, проте, зате, тільки, одначе**, напр.: „Хати були великі, просторі, тільки темні та чорні“ (П. Мирний).

2. Між однорядними членами речення, не з'єднаними сполучниками, напр.: „Вигострю, виточу зброю іскристу“ (Леся Українка).

Коли до одного іменника стосується дватри прикметники, що окреслюють предмет з різних поглядів, ці прикметники не вважаються за однорядні слова, й коми між ними не пишемо, напр.: „Он біжить він полями, як дикий вовнистий звір“ (Коцюбинський). Але коли таких прикметників більше, то коми між ними можливі, напр.: „Під бровами горіли круглі, веселі, темні, карі очі“ (Нечуй-Левицький).

3. Між однорядними членами речення, що з'єднані одним єднальним (**і, та, та й**) або розділовим сполучником (**або, чи, чи то**), коми не ставимо, напр.: „Честь і шана всім трудящим в кузні, шахті чи з серпом“ (Грабовський). Але коли єднальні або розділові сполучники повторюються кілька разів, (єднальні сполучники: і-і,

та-та, ні-ні, ані-ані; розділові: або-або, чи-чи, то-то, хоч-хоч, не то-не то, раз-раз, чи то-чи то), то після кожного однорядного члена перед повторюваним сполучником ставимо кому, напр.: „Добра усякого—хоч скотини, хоч поля чимало.“ (Квітка-Основ'яненко). Коли єднальні або розділові сполучники об'єднують однорядні члени речення в пари, коми ставимо на межах пар, напр.: „Осміхаються неводи і канати, стара парусина і поплавки, вудлища й весла“ (Коцюбинський).

4. Перед другим членом подвійних сполучників (не тільки—а, не стільки—як, як—так і, так—як і), що зв'язує однорядні члени речення, напр.: „Як пан був не з таких, так і о. Гервасій“ (Свидницький).

5. Перед і після звертання, якщо не стоїть знак оклику (див. VIII Б 2), напр.: “Порадь мене, мій предку староденний, як людський вік продовжити нужденний“ (Мик. Зеров).

6. Перед і після таких слів і виразів, як от: на жаль, на щастя, пригадую, сказати правду, на диво, бач, розумієте, значить, повіриш, знаєте, знай, головне, бувало, будь ласка, до речі, пробачте, так би мовити, простіть, певно, напевне, звичайно, безперечно, безумовно, безсумнівно, звісно, зрозуміло, немає сумніву, відома річ, видима річ, певна річ, дійсно, либонь, мабуть, здається, можливо, припустимо, будь певен, очевидно, видно, як-не-як, розуміється, на мій погляд, по-моєму, на мою думку, ка-

жуть, мовляв, я думаю, поперше, кінець-кін-
цем, нарешті, отже, одне слово, виходить,
правда, навпаки, проте, а втім, загалом,
власне, наприклад, крім того, власне ка-
жучи, коротко кажучи, взагалі беручи, між
іншим, нівроку тощо, коли ці слова виступають
як вставні, напр.: “Певна річ, вже добре й те,
що я коня дістав” (Франко); „Ідуть дівчата в
поле жати, та, знай, співають ідучи“ (Шев-
ченко).

7. Після вигуків, якщо вони не становлять
члена речення і якщо після них немає знака
оклику (див. VIII Б 2), напр.: „Гей, музо, пан-
ночко цютлива! ходи до мене погостить!“ (Кот-
ляревський).

Але після вигука **о** перед звертанням і
після **ой** на початку цісеного рядка коми ча-
стіше не ставимо, напр.: „Ой зійди, зійди, ясен
місяцю“ (Народна пісня).

8. Після слів, що виражають згоду або за-
перечення (так, еге ж, авжеж, гаразд, ні то-
що) і стоять перед реченням, що розкриває
зміст згоди або заперечення, якщо після них
не стоїть знак оклику, напр.: „Так, я прийду
до вас“.

Перед і після безсполучникової прикладки,
якщо перед нею не стоїть розділка (див. V Б 2)
або її не взято в риски (див. VIII Д 4), напр.:
„Тоді сироту Степана, козака лейстрового,
отамана молодого, турки-яничари ^{увбили}
(Шевченко).“

Прикладку — власне ім'я беремо в коми тільки тоді, коли при ній повторюється прийменник або коли вона має спеціально уточнювальне значення, напр.: „За річкою, за Дунаєм, козаченько конем грає“ (Народна пісня); „Мав він діточок лише двоє, і то двох синів, Сергія і Амброзія“ (Воробкевич).

10. Перед і після прикладки зі сполучниками **або, тобто, себто, чи**, напр.; „А по Тібру із-за гаю, байдак випливає, чи галера“ (Шевченко).

Але прикладку із сполучником **як** беремо в коми тільки тоді, коли вона має причинове значення, напр.: „Венера, як правдива мати, для сина рада все оддати“ (Котляревський); „Франко як письменник і діяч—неспокойний, поривчастий“ (Петлюра).

11. Перед і після відокремлених прикметників і дієприкметникових зворотів, напр.: „Прощітала рожа супроти вікна, запашна та гожа“ (Грабовський); „Щука лежить на своїм місці, обернена мордою проти води, і не бачить нічого“ (Франко); „Низенька, чорнява, завітчана польовими квітками, вона й трохи не схожа була на селянок“ (П. Мирний).

12. Перед і після дієприслівників і дієприслівникових зворотів, напр.: „Антоніна кинула лист і, сердито човгаючи чобітьми, вийшла“ (А. Любченко).

Але коли дієприслівник не має при собі залежних слів, і наближається значенням до прислівника, в коми його не беремо, напр.:

„Тількищо повернувся він... і стояв збіднів-
шись і щуривсь на патера маленькими очима“
(Стороженко).

13. Перед і після тих вимовлених між пав-
зами слів або зворотів на означення часу,
місця або способу, що уточнюють попереднє
слово або зворот такого ж самого значення,
напр.: „За церквою, ще вище, ліс“ (Б. Лепкий);
„Він перечить уже тільки так, для годиться“
(Антоненко-Давидович).

14. Перед і після іменників з залежними
словами, впроваджених у речення словами:
**крім, окрім, опріч, за винятком, особливо, пе-
реажно, зокрема і то** тощо, напр.: „Він, окрім
пісень, любив ще гори“ (Вирган); „Юрба народу,
переважно жінок та дітей, стояла на царині
аж до вечора“ (Модест Левицький).

15. Між сурядними реченнями, з'єднаними
сполучником або перелічувальною інтонацією,
напр.: „Люта злість душила її, й думки, одна
одної темніші, кублилися, перевертали мізок“
(Черкасенко).

Але якщо сурядні речення мають спільний
член речення, коми між ними можна й не
ставити, напр.: „Там синіє сон та жовтіє гори-
цвіт“ (Гребінка).

16. На межі головного й підрядного рече-
ння, а також між підрядними реченнями (але
див УІІ Б 17), напр.: „Я бачив, як вітер бе-
резку зломив“ (Олександрів); зокрема й тоді,
коли підрядне речення неповне, напр.: „Сонце
стояло над головою, як сковорода, розпалене“

(П. Мирний). Таких випадків не треба плутати з тими, коли порівняльний сполучник (**як, що, мов, немов, наче, неначе, ніби, буцім**) впроваджує частину складеного присудка, напр.: „Лихий чоловік у громаді — що вовк ув отарі“ (Приказка). В цих останніх випадках коми перед сполучниками не ставимо.

При подвійних сполучниках (**тому що, через те що, для того, щоб, так що тоді**) кому ставимо або перед першою, або перед другою частиною сполучника, залежно від місця павзи, напр.: „Він прийде, тому що зацікавлений“ — „Він прийде тому, що зацікавлений“.

17. Між двома суспільними реченнями, з'єднаними єднальним або розділовим сполучником, коми не ставимо, напр.: „Там ще і досі, певно, є світлиця, з якої виніс я незгійну рану і де навчився земному молитися“ (Карманський).

1. **Середник** (крапка з комою) [;].

Середник пишемо між словами або реченнями, що вимовляються з перелічувальною інтонацією, якщо павза між ними довша, ніж при комі, але коротша ніж при крапці, напр.: „А Залізник — попереду, нашорошив уха; їде собі; люльку курить, нікому ні слова“ (Шевченко)

Д. **Риска** [—].

Риску пишемо:

1. Між підметом і складним присудком, якщо нема дієслівної зв'язки, а присудок вира-

жений іменником, особовим займенником, числівником або дієйменником, напр.: „Їхнє горе—наше горе, їхнє щастя—наше щастя. Власне горе, власне щастя—ніщо“ (Черкасенко).

Якщо дієслівну зв'язку заступають слова **це, то, ось**—рису ставимо перед ними, напр.: „Родина—це цемент людей“ (Винниченко).

2. Після однорядних членів речення перед сумарним словом, напр.: „Місто і над ним зелені гори—все даліє“ (Плужник).

3. Перед і після вставного речення, якщо вимовляємо його підкреслено, напр.: „Студент Задорожній, що так щиро привітав його письменницькі заходи, став—чи не через це саме?—добрим його приятелем“ (Підмогильний).

4. Перед і після безсполучникової прикладки, якщо вимовляємо її підкреслено, напр.: „Вода—масток Божий—всім дається“ (Леся Українка).

5. У безсполучниковому складному реченні, що має протиставне, умовне, часове, порівняльне, способове або допустове значення, напр.: „Ляжеш під тиним спочити—собаки стягнуть“ (П. Мирний), „Вона до колиски, за дитину—дитина холодна лежить“ (Марко Вовчок).

6. Перед прямою мовою, якщо вона починається з абзаца, напр.:

„—Буде буря!—обізвався він, не обертаючись“ (Коцюбинський).

7. Щоб розмежувати два поставлені поруч поняття, напр.: Поїзд Київ—Львів.

8. Будь-де в реченні, щоб показати різку зміну інтонації, зокрема, коли підкреслюємо відсутність якогонебудь слова, напр.: „Десь буде рипіти ясень, а далі шелестіти—похилі явори“ (Хвильовий).

Е. Кома з рискою [, —].

Кому з рискою пишемо після прямої мови перед авторським поясненням, якщо там нема знака оклику або знака питання, і після авторського пояснення перед продовженням прямої мови, якщо там нема двокрапки (див. УІІ Є З), напр.: „—Беріть револьвер,—кричав він,—і ходім зараз“ (Коцюбинський).

Є. Двокрапка [:].

Двокрапку пишемо:

1. Перед однорядними словами після сумарного слова або іноді, коли останнього нема, але є така інтонація, як при наявності його, напр.: „Вже тобі все буде готове: і водиця—умитись, і рушник—утертись, і варенички на сніданок гарячі у маслі“ (Васильченко); „Там на півночі: вітер—блакить, синій ліс, золота мілина“ (Ольжич).

2. В безсполучниковому складному реченні, що має причинове, додаткове або вияснювальне значення, напр.: „Вони ще не бачились ніні: Антоша недавно приїхав з фільварку“ (Коцюбинський).

3. Після авторського пояснення перед початком прямої мови і після авторського пояснення, що містить у собі вказівку на продовження прямої мови, перед цим продовженням прямої мови, напр.: „Поглянула на стежку й погадала собі“: „По тій стежці добре босому ходити“ (Кобилянська); „— Гм! гм! — загув... чвиркнув водою через поріг, застогнав і питає: — Чи не маєш, серце, що смачненького з'їсти?“ (Свидницький).

Ж. Лапки [« »].

В лапки беремо:

1. Пряму мову, якщо її не починаємо з нового абзаца й ризику; зокрема, коли пряма мова означає не сказане, а подумане або сама входить в іншу мову, напр.: „— О, я не боюся мавок, мамуню! Мені ген то снилася одна... Вона все сміється до мене... та й каже: „Гандзю: куку!“ А я кажу: „Я тут!“ (Франко).

2. Власні назви мистецьких творів, часописів, пароцлавів, а також власні назви взагалі, коли вони складаються зі слів, ужитих у переносному значенні, напр.: Роман „Волинь“. Кооператив „Згода“.

3. Цитати й слова, вжиті іронічно, напр.: „Його ви пам'ять „свято зберігали“, „патріотичні“ брехуни — панки“ (Рильський).

З. Дужки [()].

В дужки беремо вставні речення, що вимовляються прискореним темпом і обниженою інтонацією, а також ті слова й звороти, що не належать до основної частини речення, а впроваджуються додатково, щоб пояснити або умотивувати якусь обставину, напр.: „В той день, з якого ми починаємо наше оповідання (6 лютого 1648 р.), в Несвічу було повно гостей“ (Орест Левицький).

В дужки береться також прізвище автора й назва твору після цитат, напр.: „Я бачив дивний сон“ (Франко. „Каменярі“).

И. Крпки [. . .].

Крпки ставимо після недокінченого, обірваного речення, напр.: „Кругом подивилась, та в яр... біжить... серед ставу мовчки опинилась“ (Шевченко).

Крпки можуть стояти також в середині речення перед якимнебудь словом, щоб показати несподіваність, незвичайність цього слова, контрастовість його з очікуваним, напр.: „В тім мовчанні було щось священне, а разом і... страшне“ (Хоткевич).

І. Розділка [-].

Див. V Б 1, 2, 3, 5, 7, 8, В.

ІХ. ПРАВИЛА ВЖИВАННЯ ВЕЛИКОЇ Й МАЛОЇ ЛІТЕРИ.

Великою літерою пишемо:

1. Початок речення по крапці, крапках, а також і по двокрапці, коли за нею йде пряма мова, або якийсь опис, упроваджений словами на зразок: Було це так... Справа виглядає так...

2. Початок речення після знака оклику або знака питання; але якщо знак оклику або знак питання заступає кому (див. УІІ Б 2), то пишемо після них малу літеру: „— Добре, батьку - отамане! — кругом заревіло“ (Шевченко).

3. Здебільшого перше слово кожного рядка в віршах.

4. Божі та святі назви, назви свят, церковних відправ, постів, монастирів і образів, напр.: Божя Мати, Різдво, Пилипівка, Утренья, Тайна Вечеря.

5. Власні імена й прізвища людей, тварин; мітологічних богів, небесних тіл і речей, напр., Тарас Шевченко, Олександр Великий; Бровко; Хорс; Земля, Сонце; пароплав „Запорожець“.

6. Власні географічні назви, напр.: Європа, Полтавщина, Снятин, Шпитальна вул., Дністер.

У дво- або кількочленних іменах власних географічних пишемо великою літерою ту частину, що творить власну назву в вужчому розумінні, напр.: Львівська область, Карпатські гори, Чортівська скеля, Озівське море, Балканський півострів, гора Арарат, канал Ля - Манш.

Коли ж такого поділу зробити не можна, пишемо великою літерою всі слова, напр.: Сполучені Штати Північної Америки, Кам'янець Подільський, Чорний Черемош.

Навпаки, коли назва не має виразного значення власного імени, пишемо її малими літерами, напр.: поліські болота, грецькі острови, чорноморське побережжя.

7. Кількаслівні назви центральних державних, наукових та інших установ, товариств і підприємств, напр.: Український Допомоговий Комітет, Український Науковий Інститут, Лемківський Союз Кооперативів.

8. Назви часописів, заголовки творів, напр.: Наші Дні, Літературний Журнал, Гайдамаки.

Але в кількаслівних назвах мистецьких творів звичайно пишуть великою літерою тільки перше слово, напр.: Соняшний промінь, З вершин і низин.

9. Присвійні прикметники, утворені від власних імен, напр.: Тарасова могила, Федьковичеві роковини.

10. Титули осіб, установ і організацій, до яких пишемо, а також прикметники й займенники, що стосуються до цих осіб або установ, напр.: Високоповажаний Пане Професоре, Мій Друже.

11. Назви дійових осіб у байках, напр.: Лев і Ведмідь.

Малою літерою пишемо:

1. Назви днів тижня й місяців, напр.: вівторок, вересень.

2. Назви народів, племен, мешканців міст і сіл, напр.: українці, еспанець, лемко, киянин.

3. Назви діб і культурних напрямів, напр.: середньовіччя, барокко.

4. Назви історичних подій, напр.: французька революція, світова війна.

5. Назви членів політичних партій і товариств, напр.: соціяліст, січовик.

6. Титулі, напр.: князь, митрополит, доктор.

7. Назви танців, напр.: козачок, гопак, вальс.

8. Назви мітологічних осіб, напр.: німфи, мавки.

9. Прикметники (крім присвійних), утворені від власних назв, напр.: український одяг, холмські легенди.

З М І С Т:

Передмова	3
I. Українська абетка	5
II. Правопис голосних	6
III. Правопис приголосних	17
IV. Правопис приростків і наростків	24
V. Складні слова. Правопис слів укупі й нарізно	27
VI. Правопис чужих слів	34
VII. Правопис іншослов'янських власних назв	44
VIII. Головні правила пунктуації	46
IX. Правила вживання великої й малої літери	57

ПОМІЧЕНІ НЕДОГЛЯДИ ТА ДРУКАРСЬКІ ПОМИЛКИ:

НАДРУКОВАНО:	СТОП.	РЯДОК	ТРЕБА:
одини	-7	13 зн.	однини
в) іменниках	12	9 зн.	в) в іменниках
у і і	15	9 зв.	у та і
прк'ят, осний	19	7 зв.	приголосний
рум'янцігол ий	«	8 зв.	рум'янці, п'ятий
на-я не	«	9 зн.	на-я й не
VI.	24	1 зв.	IV.
Ефраг	36	11 зв.	Евфрат
пригоолосною	«	1 зн.	приголосною
Гаршин	44	4 зн.	Гаршин
натхненну	46	6 зн.	надхненну

ЦІНА 3 RM.

U 92. Robert Abt, Neu-Ulm